

הרב שאול ידידיה אלעזר וויינרעב
בולטימור, ארה"ב

חיוב לבישת ספק תכלת משום ספיקא דאורייתא לחומרא

בספרו פתיל תכלת כתב האדמו"ר מראדזין וז"ל כי באמת משום ספק מחוייב הוא להטיל התכלת דספיקא דאורייתא לחומרא עכ"ל וזהו אחד מהטענות הגדולות שטען האדמו"ר שמחמתו הוא סבר שמחוייבים כל אחד להטיל התכלת שלו. לשיטתו אפילו אם נאמר דהוי רק ספק אם הוא תכלת אמיתי, עדיין ה"ל ספיקא דאורייתא וספיקא דאורייתא לחומרא ומחוייבים להטילו. וכן יש לומר בתכלת הבא מהמורקס דאפילו אם נאמר דהוי ספק תכלת, ואינו ברור מאה אחוז אם המורקס הוא החלזון האמיתי הלא ודאי צריכים להודות שלכל הפחות ספק חלזון הוא ונהיה מחוייבים להטילו מספק.

אכן, יש שטענו שאין לומר כלל זה כאן, שרק במקום שע"י עשיית המעשה יצא בבירור מכלל הספק אומרים הכלל דספיקא לחומרא. והיינו כגון בספק קרא קריאת שמע שאם יחזור ויקרא קריאת שמע בודאי יצא בבירור מן הספק, שממ"נ קרא ק"ש או שכבר קרא אותו בפעם ראשונה או שקרא אותו כשחזר (עיי' מס' ברכות כ"א ע"ב). אבל כאן במקום שיש עליו מצוה ודאית וגם אחרי העשייה עדיין נשאר בספק אם הוא קיים המצוה ונפטר מחיובו בכה"ג לא אמרינן הכלל דספיקא לחומרא. והיינו כגון ספק תכלת שאף אחרי לבישת ספק תכלת, עדיין נשאר בספק אם הוא קיים מצות תכלת אם לאו.

סברא זו מופיעה בכמה מקומות, עיי' בספר עין התכלת מהאדמו"ר מראדזין בשם "גאון אחד", ובספר גור אריה יהודה לר' ליב זעמבא ז"ל הי"ד (בנו של הרב הגאון ר' מנחם זעמבא זצ"ל הי"ד שנהרג בצעירתו בהשואה) בקונטרס שאלות ותשובות סימנים ז' וח', ובמכתב שכתב הרב צבי שעכטער שליט"א לתלמידיו בענין תכלת הבא מהמורקס בשם "מה שאומרים בשיבות בשם הגר"ח" אבל

אינה נמצאת בכתב בשם הגר"ח (ויש בידי צילום ממכתב זה מהרב שעכטער שליט"א).

מטרתי במאמר זו היא לברר דין זה, האם באמת יש חיוב מטעם ספק לעשות איזה מעשה מצוה אע"פ שאחרי עשייתו עדיין נשאר הספק אם הוא קיים חיובו אם לאו. או אם באמת לא אמרינן כלל זה, ואינו מחויב לעשות מעשה מצוה מטעם ספק במקום שאחרי עשייתו הספק נשאר.

והמאמר הזה נחלק לשבעה פרקים:

פרק א: מחלוקת הראשונים (הרי"ף והרמב"ן) לדעת המג"א בדין ג' ברכות דבהמ"ז האם מעכבין זא"ז אם לאו.

פרק ב: מחלוקת האחרונים (הפמ"ג, המחצית השקל, האבן העזר, ועוד) בפירוש דברי הראשונים והמג"א ודעתם בענין ספיקא דאורייתא לחומרא במקום שהספק נשאר אפילו אחרי עשיית המעשה.

פרק ג: קושיית האדמו"ר מראדזין על הפמ"ג מדברי הר"ן ודעת החוות דעת בענין ספיקא דאורייתא במקום שיש חשש איסור דרבנן ובמקום שיש חשש איסור דאורייתא.

פרק ד: הסבר לענ"ד לשיטת הפמ"ג לתרץ קושיית האדמו"ר מראדזין מדברי הר"ן.

פרק ה: שתי הסברים לשיטת הפמ"ג לפי הרב מנחם זעמבא הי"ד בספר גור אריה יהודה ודעת הרב זעמבא עצמו בדין ספיקא דאורייתא לחומרא כשהספק נשאר אחרי המעשה.

פרק ו: דעת הגר"א והבית שמואל והמחצית השקל בדין ספיקא דאורייתא לחומרא בנ"ד בפירושם להמחבר בדין תפילין הנכתבים ביד שמאל ופירוש הפמ"ג והרב זעמבא בדבריו.

פרק ז: סיכום דברינו.

פרק א

מקור סברא זו נמצאת בדברי המגן אברהם בהלכות בהמ"ז סימן קצ"ד ס"ק ג'. אבל כדי להבין דבריו כהוגן צריכים אנו לעיין קצת בהסוגיא במסכת ברכות האם השלש ברכות דבהמ"ז מעכבות זו את זו ואחרי עיון קצת בהסוגיא שם נביא דברי המג"א ונעיין בהם.

איתא בגמ' מסכת ברכות דף מו ע"א עד היכן ברכת הזמון רב נחמן אמר עד נברך ורב ששת אמר עד הזן נימא כתנאי דתני חדא ברכת המזון שנים ושלשה ותניא אידך שלשה וארבעה ע"ש בכל הסוגיא ובפירוש הרי"ף שם כתב וז"ל והכין פירושה שנים או שלשה שאכלו ואין אחד מהן יודע לברך ברכת המזון כולה אלא אחד יודע ברכה ראשונה והשני יודע השניה והשלישית ואינו יודע הברכה הראשונה או שאחד יודע לברך ברכה ראשונה ואחד יודע לברך ברכה שניה ואחד יודע לברך ברכה שלישית חייבין בברכת המזון לפי שאפשר לברך כל אחד ואחד מהן ברכה אחת שהוא יודע ונמצאת ברכת המזון עולה משנים מהן או משלשתן ע"ש וכתב עוד וז"ל ואם תאמר הך תנא דתני ארבעה משום הטוב והמטיב הוא דתני הכי דמצי אמר לה גברא רביעאה לית לך למימר הכי דברכת הטוב והמטיב דרבנן היא ולא מני לה תנא בהדי דאורייתא וכו' ע"ש.

מדברי הרי"ף דייק המג"א שהוא סובר שג' ברכות דבהמ"ז מעכבות זו את זו ועיין בסוף דברי המג"א שכתב וז"ל דהא הרי"ף כתב דאי ליכא גברא דמצי למימר הטוב והמטיב לית לן בה כיון דהוא דרבנן משמע דאם אין יודעין אחד משאר הברכות אין יכולין לברך דמעכבות זה את זה עכ"ל ומזה דייק המג"א שלדעת הרי"ף שאם אין יודעין לברך כי אם אחד או שנים מהג' ברכות הראשונות של בהמ"ז שאין לברך כלל שג' ברכות מעכבות זו זו.

אבל המג"א דייק מדברי המלחמות על הסוגיא בברכות דף מ"ו ע"ב שהוא סובר דג' ברכות אין מעכבות זו זו דאיתא שם בגמ' להיכן הוא חוזר רב זביד משמיה דאביי אמר חוזר לראש ורבנן אמרי למקום שפסק והלכתא למקום שפסק עכ"ל ובדברי המלחמות שם וז"ל והבא לפרש במי ששמע מקצת בהמ"ז ויצא לשוק וחזר טועה הוא שהרי לא הוזכר בכל השמועות הללו יצא לשוק באמצע בהמ"ז אלא ביצא לו בסוף זימון קודם בהמ"ז כל הדברים אמורין ועוד אין טעם

למחלוקת זה בכאן שאפילו נאמר שהברכות מעכבות זא"ז (פירוש – שאם אין מעכבות זא"ז ויצא לו באמצע בהמ"ז וכגון בין ברכה שניה לשלישית בודאי לא יהיה טעם לדעת הרב זביד שצריך לחזור לראש בהמ"ז שהרי כבר יצא ידי חובתו באותם ברכות שכבר בירך) ובשהה כדי לגמור את כולה אין מקום לזה בכאן והיו מפרשים זה בגמ' עכ"ל מדבריו הנ"ל דייק המג"א ששיטת הרמב"ן הוא שאין מעכבות זא"ז ומזה בנה שיש מחלוקת ראשונים שלדעת הרי"ף מעכבות זא"ז ולדעת הרמב"ן אין מעכבות.

עכשיו נביא דברי המג"א בשלימותם שהמה יסודיים בענין ספיקא דאורייתא שהמחבר שם הביא שיטת הרי"ף שבמקום שאין אחד מהם יודע כל בהמ"ז שכל אחד ואחד מברך הברכה שהוא יודע ויוציא חבריו באותה ברכה וככה יצאו כולם ידי חובתם בג' ברכות וז"ל המג"א משמע בגמ' וברי"ף דאם אין שם מי שיוודע אלא ברכה אחת לא יברך כלום דמעכבות זא"ז ועיין סימן תקצ"ג (דשם הדין בברכות ר"ה ויו"כ דמעכבות זא"ז ואם אינו יודע לברך אלא אחד מהם לא יברך כלום) ומוכח מכאן דמנין ג' ברכות מדאורייתא שאי ס"ד מדאורייתא רק הזן בלחוד וכי בשביל שאינו יודע דרבנן לא יברך דאורייתא וכיוצא בזה איתא סימן תקצ"ג וכגון גבי תקיעות (ביאר המחצית השקל – דשם מה"ת סגי בט' קולות ורק מספק צריכים לתקוע ג סדרים ואם אינו יודע כי אם לתקוע סדר א' חייב לתקוע אותו שהוא יודע) ובמלחמות כתב... (עיין לעיל שהבאנו דבריו)... משמע דהוא ס"ל דאין מעכבות זא"ז (פי' – ויצטרך לברך אותו שהוא יודע לדעת המלחמות) מ"מ נ"ל להחמיר (פי' – ולא לברך כלל) דהא הרי"ף כתב... (עיין לעיל שהבאנו דבריו)... משמע דאם אין יודעין אחד משאר הברכות אין יכולין לברך דמעכבות זה את זה ובספק ברכות ראוי להחמיר (פי' – ולא לברך כלל) ובפרט שדברי הרמב"ן אין להם הכרע כל כך, עכ"ל.

ולסכם – לדעת המג"א יש מחלוקת בין הרי"ף והרמב"ן האם הג' ברכות מעכבות זא"ז ולכן ה"ה ספק ובספק ברכות יש להחמיר" ולא לברך כדעת הרי"ף שהברכות מעכבות זא"ז (כמו גבי ברכות ראש השנה דמלכויות זכרונות ושופרות).

פרק ב

האחרונים הקשו על דעת המג"א כמה קושיות ובראשם האבן העזר שהביא כמה ראיות שבאמת שיטת הרי"ף הוא דג' ברכות אין מעכבין זא"ז ובסוף דבריו הקשה עליו קושיא חזקה זו"ל ותימה על המג"א שכתב דאזלינן לחומרא בספק ברכות דהא מבואר בסימן קפ"ד דספק בברכת המזון חייב לברך מהספק וה"נ אפילו אי מספקא לן מנא לן למיפטר נפשן מחיוב ברכת המזון דאורייתא ושמא אין מעכבות זא"ז וצריך לברך כל מה שיכול הן ברכה אחת או שתים עכ"ל ע"ש וא"כ לדעת האבן העזר דוקא משום שיש כאן ספק יש לו לברך אותו ברכה שהוא יודע שהוא ספיקא דאורייתא וספיקא דאורייתא לחומרא.

אבל הפרי מגדים הסביר דעת המג"א למה כאן לא אמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא ודוקא משום דספק הוא אין לו לברך אותו ברכה שהוא יודע זו"ל ואע"ג דספק תורה לחומרא ל"ש כאן בשלמא אכל ואינו יודע אם בירך חוזר ומברך כבסי' קפ"ד ס"ד דמתקן ודאי משא"כ כאן דספק הוא שמא מעכבות ולא מיבעי למ"ד לא תשא ד"ת אלא אפילו למ"ד דרבנן ואפילו למ"ד ספק תורה מה"ת לחומרא כאן ל"ש זה כדכתיבנא עכ"ל ובהפתיחה כוללת הלכות ברכות אות ט"ז כתב הפמ"ג זו"ל אשכחנא פתרי אף בספק ד"ת היכא שאין יודע אם מתקן אם לאו דאין מברך מספק הדמיון ברכת המזון יש בו מחלוקת אי מנין שלש ברכות דבר תורה או רק הזן כו' ומי שאינו יודע רק ברכה אחת לא יברך משום חומר לא תשא שמא דוקא ג' בעינן וכה"ג לא אמרינן ספק לחומרא מה"ת ועליו לתקן הואיל ואינו יודע גם עתה אם מתקן כמו שיראה הרואה בקצ"ד במג"א אות ג' ובפמ"ג שם, עכ"ל.

והנה יש לנו מחלוקת אחרונים במקום שאפילו אחרי ה"תיקון" אינו יוצא מידי הספק האם אמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא שלדעת האבן העזר אמרינן ספיקא לחומרא ולדעת הפמ"ג וכנראה לדעת המג"א אין אומרים ספיקא לחומרא.

אבל כדאי להוסיף כאן דאפילו לדעת הפמ"ג הא דלא אמרינן ספיקא לחומרא הוא רק במקום שיש חשש איסור במה שהוא עושה וכגון כאן בברכת המזון דיש חשש איסור לא תשא וכמו שכתב הפמ"ג דלא יברך משום חומר לא תשא, אבל

ברור מדבריו שאע"פ דלא אמרינן כלל דספיקא דאורייתא לחומרא במקום שהספק נשאר אחרי עשיית המעשה עדיין אם אין שום חשש איסור במה שהוא עושה שיש לו לעשותו מספק שאין לו מה להפסיד. וזה נוגע לעניננו בספק תכלת שאין שום איסור בלבישת ציציות צבועות אפילו אם אינם של תכלת אמיתי.

אבל בהאחרונים יש פירושים אחרים בכונת המג"א כגון פירוש המחצית השקל שפירש שבאמת מוכרח מהרי"ף והב"י והירושלמי דג' ברכות מעכבות זא"ז וגם הרמב"ן מודה דמדאורייתא מעכבות ולכן אין לברך ברכה אחת מספק דגם לדעת הרמב"ן מה שמברכים ברכה אחת הוא רק מדרבנן ולכן ספיקא דרבנן הוא ולקולא ע"ש באריכות ובזה תירץ קושיות האבן העוזר על המג"א וא"כ דעת המחצית השקל הוא כהאבן העוזר שאמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא אפילו במקום שהספק נשאר אחרי ה"תיקון" וכאן אם היה זה ספיקא דאורייתא היה לו לברך ורק משום שהספק כאן דרבנן הוא סובר המג"א שאין לברך אותו ברכה שהוא יודע.

התוספת שבת בליקוטיו פירש שגם המג"א סובר שחייב לברך אותה ברכה שהוא יודע משום ספיקא דאורייתא לחומרא וזה שכתב דאין לברך הוא רק במקום שלא אכל כדי שביעה ואינו אלא ספיקא דרבנן, וא"כ לדעת התוספת שבת ולדעתו גם לדעת המג"א אמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא בעניננו, ע"ש.

ובשלחן ערוך הרב כתב וז"ל אבל אם כל המסובין אינם יודעים איזה ברכה משלש ברכות של תורה לא יברכו כלל מה שיודעים כי שלשתן מעכבות זא"ז אבל ברכה רביעית שהיא מדברי סופרים אע"פ שכולם אין יודעים אותה אינה מעכבת ג' ברכות של תורה וכו' וי"א שג' ברכות של בהמ"ז אין מעכבות זא"ז ויש לחוד לדבריהם להחמיר בשל תורה עכ"ל וזהו ממש כשיטת האבן העוזר ולא כהפמ"ג דמשום ספיקא יש לו לברך אע"פ שהספק נשאר אחרי התיקון וכן הביא השער הציון בשם הבגדי ישע.

וכן במשנה ברורה ס"ק י"ב הביא המחלוקת אם מעכבות זא"ז ופסק וז"ל ולענין דינא אם אכל כדי שביעה דחויב בהמ"ז שלו מן התורה יש להחמיר כשיטה זו ולברך אותה ועיין ג"כ בערוך השלחן דפשיטא לו דחייב לברך אותו שהוא יודע מספק ויש לו פירוש אחרת בדברי המג"א.

וא"כ ברור מדעת כמעט כל הפוסקים האחרונים שלהלכה למעשה אמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא אפילו במקום שהספק נשאר אחרי עשיית התיקון והיינו לדעת האבן העזר, המחצית השקל, התוספת שבת, הבגדי ישע, השלחן ערוך הרב, המשנה ברורה, והערוך השלחן וכמו שכתבנו בשםם ואפילו לדעת הפמ"ג שסובר דאין אומרים כלל דספיקא דאורייתא לחומרא במקום שהספק נשאר אחרי התיקון אין זה אלא במקום שיש חשש איסור כמה שהוא עושה לתקן הספק אבל פשוט דאם אין בו שום חשש איסור דיש לו לעשותו מספק. ודעת המג"א עצמו אינה ברורה כ"כ וכמו שהבאנו בשם האחרונים.

פרק ג

מדברי הפמ"ג שהבאנו לעיל היתה משמע שבמקום שיש חשש איזה איסור אין אומרים ספיקא דאורייתא לחומרא אם הספק נשאר אחרי עשיית המעשה והאדמו"ר מראדזין ז"ל בספר עין התכלת אות מ"א הביא דברי הפמ"ג וכתב שמזה שלא חקר אלא לענין הברכה מבואר דגוף המצוה מחויב לעשות הגם שגם אחרי עשייתו נשאר בספק אם תיקן ונפטר מחיובו אבל זה תימה דהא מצות ברכת המזון גוף המצוה היא ואינה רק ברכה וצ"ע מה היתה כונת הרבי והיה נראה לענ"ד שאולי יש סיבה אחרת שמחמתה י"ל דאין ללמוד ממה שכתב הפמ"ג בענין רכת המזון לשאר מצוות וזהו משום ששם יש חשש איסור לא תשא ואולי אם נאמר כמ"ד ספיקא דאורייתא לחומרא מדרבנן היא אז במקום שיש חשש איסור לא אמרינן ספק תורה לחומרא ובמקום שאין חשש איסור אמרינן כלל זה אבל הפמ"ג עצמו לא כתב כן שהרי הוא כתב וז"ל ולא מיבעי למ"ד לא תשא ד"ת אלא אפילו למ"ד דרבנן ואפילו למ"ד ספק תורה מה"ת לחומרא כן ל"ש זה כדכתיבנא עכ"ל ומזה משמע דלדעת הפמ"ג אין אומרים ספיקא דאורייתא לחומרא במקום שהספק נשאר אחרי העשייה אפילו אם החשש איסור הוא רק מדרבנן ואפילו למ"ד ספק תורה לחומרא מדאורייתא היא. אבל לדעת החולקים על הפמ"ג דאמרינן ספיקא לחומרא אפילו כשהספק נשאר משמע דאמרינן ספיקא לחומרא אפילו במקום שיש חשש איסור דאורייתא דלא תשא אבל מדברי החוות דעת שנביא דבריו בסמוך משמע קצת דאם יש

חשש איסור דאורייתא דאין אומרים ספיקא דאורייתא לחומרא אבל אם יש חשש איסור דרבנן אמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא ועכ"פ כולי עלמא מודי שבמקום שאין חשש איסור כלל דאמרינן ספיקא לחומרא במקום שהספק נשאר אחרי המעשה ובמקום שיש איזה חשש איסור יש לנו המחלוקת האחרונים וכמו שכתבנו.

והעין התכלת הביא ראיה נגד שיטת הפמ"ג (וכן הביא הרב שכטר שליט"א באותו מכתב שיש לי בכת"י שהבאנו לעיל) מדברי הר"ן על הגמ' מס' סוכה דף מ"ו ע"ב אמר רבי יוחנן אתרוג בשביעי אסור בשמיני מותר סוכה אפילו בשמיני אסורה א"ל רב פפא לאביי לר"י מ"ש סוכה מאי שנא אתרוג אמר ליה סוכה דחזיא לבין השמשות דאי אתרמי ליה סעודתא בעי מיתב בגווה ומיכל בה איתקצאי לבין השמשות ומיגו דאתקצאי לבין השמשות אתקצאי לכולי יומא דשמיני אתרוג דלא חזי לבין השמשות לא אתקצאי לבין השמשות ולא אתקצאי לכולי יומא דשמיני ע"כ ופי' רש"י סוכה דחזיא לבין השמשות שהרי מצותה כל היום אתרוג לא חזי לבין השמשות משיצא בו שחרית ע"ש והר"ן הקשה דאכתי אתרוג נמי אם לא נטלו כל היום חזיא לבין השמשות ותיירך דכיון דלולב כל שבעה דרבנן אפילו לא נטלו כל היום אינו נוטלו בין השמשות דבה"ש ספיקא הוא וספיקא דרבנן לקולא ומזה משמע שאם לולב כל שבעה היתה מה"ת שאז יהיה מחויב ליטלו מספק אע"פ שאפילו אחרי הנטילה עדיין הספק נשאר אם קיים המצוה בין השמשות אם לאו וא"כ י"ל ג"כ כאן לענין ספק תכלת.

אבל החוות דעת בבית הספק שלו על הש"ך אות כ' כתב דמה שכתב הר"ן דמשום שלולב כל שבעה דרבנן היא שאין ליטלו מספק היינו משום דיש איסור טלטול דרבנן אבל אם היתה חיובו מה"ת היינו דוחים איסור טלטול דרבנן מפני ספיקא דאורייתא ואולי יש לדייק מדבריו שאם החשש איסור היתה מדאורייתא דלא אמרינן ספיקא לחומרא ולא כמו האחרונים שהבאנו לעיל שסוברים דאמרינן ספיקא לחומרא אפילו כשיש חשש איסור לא תשא וא"כ החוות דעת יסכים להלכה לדעת הפמ"ג ודעתו בהמג"א שאין מברכים אותו ברכה שהוא יודע במי שאינו יודע כי אם ברכה אחת מברכת המזון דהא יש שם חשש איסור לא תשא אבל ג"כ ברור מדברי החוות דעת שאינו מסכים כלל לדעת הפמ"ג לענין ספיקא

דאורייתא במקום שהספק נשאר אחרי המעשה דהא כתב להדיא שאפילו אם יש איסור דרבנן אמרינן ספיקא לחומרא בלולב בין השמשות אע"פ שהספק עדיין נשאר אחרי נטילת הלולב.

פרק ד

אבל אחרי העיון בהסוגיא נלע"ד לתרץ קושיית העין התכלת על הפמ"ג דיש לחלק בין לולב לברכת המזון דהנה הש"ך ביו"ד ק"י ס"ק ס"ג אות כ' כתב שבמקום דאיתחזק איסורא אפילו אם האיסור דרבנן מחמירים מספק והכרתי ופלתי בבית הספק הקשה על הש"ך מהסוגיא בסוכה ומדברי הר"ן שהבאנו לעיל וז"ל וקשה הא בין השמשות ספק שביעי ספק שמיני איקבע ואיתחזק איסורא והעושה מלאכה בשבת בין השמשות מביא אשם תלוי דאיתחזק איסורא וכמ"ש רש"י להדיא בפרק במה מדליקין ועיין פר"ח בקונטרס זה שהאריך בשורש זו מאד וא"כ ספיקא אסור ועל כן (פירוש – משום דחזינן שהר"ן מיקל בספיקא דרבנן אע"פ דאיתחזק איסורא) צריך להיות דגם באיתחזק איסורא ספיקא להקל עכ"ל וא"כ י"ל שאם חיוב לולב כל שבעה היה מדאורייתא שאז היינו אומרים שמשום דאיתחזק איסורא יש לו ליטול לולב בין השמשות מטעם דאיתחזק איסורא וספיקא דאורייתא היא ולא רק משום דספיקא היא.

ובזה יש לתרץ שיטת הפמ"ג דהנה בברכת המזון ג"כ איתחזק חיובו לברך בהמ"ז ומשום חזקה היה לנו לחייבו לברך אפילו מספק אבל איך אנו יכולים לחייבו לעשות איזה מעשה שאותה מעשה עצמה אינה אלא ספק אם זהו אותו דבר שיש לו חזקת חיוב לעשותו! שמחמת ספיקא דאורייתא לחוד אי אפשר ליחייבו דהא הספק נשאר אחרי המעשה, וגם משום איתחזק איסורא א"א לחייבו וכמו שכתבנו דבשלמא גבי לולב יש לו חזקת חיוב לקחת הלולב וכשהוא לוקחו הרי הוא מקיים חזקתו ואפילו אם נאמר דאין אומרים ספיקא דאורייתא לחומרא במקום שהספק נשאר אחרי המעשה עדיין מחוייב הוא לקחת הלולב משום חזקת חיובו אבל בהמ"ז איך שייך ליחייבו מחמת חזקה דהרי אין לו חזקת חיוב לברך ספק בהמ"ז דהא חיובו הוא לברך ברהמ"ז ודאית ואם לא יברך כי אם ברכה אחת הרי יכול להיות שלא קיים חיובו כלל (ובמילים אחרים – בלולב המעשה ודאית

והספק באה מחמת דבר אחר דהיינו הזמן אבל בבהמ"ז הספק באה מחמת המעשה עצמה שהספק הוא אם מעשה זה נחשבת ברכת המזון כלל אם לאו) ובזה הפמ"ג יכול לתרוץ שיטת הר"ן שמשום דלולב כל שבעה מדרבנן הוא לכן אין ליטלו מספק בבה"ש דלא אמרינן דאיתחזק איסורא כשהספק מדרבנן כהכרתי ופלתי' אבל בדאורייתא אמרינן איתחזק איסורא ולכן חייב לעשותו מספק.

ומובן שכל זה הוא רק לדעת הפמ"ג דלא אמרינן ספיקא לחומרא במקום שהספק נשאר אחרי המעשה' אבל לדעת כל הפוסקים שהבאנו לעיל דאמרינן ספיקא לחומרא אפילו כשהספק נשאר אז מחייבים אותו משום ספיקא ולא משום דאיתחזק ולכן אין להבדיל בין לולב לבהמ"ז דהא עדיין ספק הוא ומחוייבת ורק לענין איתחזק איסורא יש לחלק בין לולב לבהמ"ז דהא חזקת חיובו הוא לעשות מעשה ודאית וכמו שביארנו.

פרק ה

בספר גור אריה יהודה בקונטרס שאלות ותשובות (שהם שאלות ותשובות בין ר' ליב זעמבא בנו של הרב מנחם זעמבא ואביו ור' ליב נהרג על קה"ש בהשואה כמו אביו הרב מנחם זצ"ל כשהיה בחור צעיר ר"ל הי"ד) שקלו וטרו האב אם בנו בענין זה האם אמרינן ספק תורה לחומרא כשהספק נשאר אחרי המעשה וע"ש בדברי הרב מנחם ז"ל שחיקר באריכות בטעם סברא זו של הפמ"ג דלא אמרינן ספק תורה לחומרא בנ"ד ונתן שם שתי הסברים לסברא זו ע"ש באריכות ונביא כאן רק עיקר תוכן דבריו הנוגעים לענייננו.

נתחיל בהסברו של הרב זעמבא בשיטת הפמ"ג.

ההסבר הראשון – הרב זעמבא הביא דעת המבי"ט בקרית ספר לענין בהמ"ז דבספק בהמ"ז חוזר ומברך שברהמ"ז ודאי בעינן והחתם סופר בשבת קל"ה ע"א שכשאכל כזית ספק מצה דמכין אותו עד שתצא נפשו שיאכל כזית מצה ודאי דינו כאילו לא אכל כלל והסביר הרב זעמבא דהיינו משום דעשייה ספיקאית אינה נחשבת עשייה כלל וכתב וז"ל ולפ"ז י"ל דאלו היה נחשב ספק עשייה לעשייה עכ"פ שפיר הוה אמרינן דכל שאין בידו לעשות עשייה ודאית מחוייב עכ"פ

בעשיית ספק [אבל] להנ"ל דעשיית ספק גם ספק לא הוי רק ודאי שאינה מצוה כלל א"כ שוב למה יתחייב לעשות כל בעשיה ספיקית כי לאכול ספק מצה דומה לאוכל מה שודאי אינה מצה דאין בזה שום חוב עשיה עכ"ל ע"ש [פירוש דבריו – שא"א שהתורה מחייבת אותנו לעשות מעשה ספקאית ואפילו החיוב של ספיקא דאורייתא אינו אלא חיוב לעשות מעשה ודאית ולא מעשה כזו שאינה ברורה אם היא מעשה מצוה כלל].

ולכאורה תימה הוא על הרב זעמבא שאיך שייך לדמות מי שעשה מצוה ספיקאית שעדיין מחויב הוא מספק לעשות מצוה ודאית שבענין כזה דיברו המב"ט בספק בירך בהמ"ז והח"ס כשאכל ספק מצה למי שלא עשה המצוה כלל שיש לו חיוב ודאית ואינו יכול לקיימו אלא בעשיית ספק מצוה? וברור שזהו שיטת כל הפוסקים החולקים על הפמ"ג וצריכים לבאר שהרב זעמבא רק רצה לבאר סברת הפמ"ג ולא שהביא דברי המב"ט והח"ס כאילו שמהם יש ראיה לשיטת הפמ"ג רק שיש לדמות קצת כדי להבין סברתו של הפמ"ג.

ההסבר השני – הרב זעמבא הביא הירושלמי בפסחים סוף פרק ח' וז"ל הירושלמי ובספק רשות היחיד בפסח רבי הושעיה רבה אמ' יידחה לפסח שני רבי יוחנן אמ' משלחין אותו לדרך רחוקה עכ"ל ע"ש וביאר הרב זעמבא דמוכח מדברי רבי יוחנן דסובר דמשלחין אותו לדרך רחוקה שבכל מצוות התורה מלבד החיוב שיש על האדם לעשות המצוה יש ג"כ חיוב לסלק חיובו ובלשון הרב זעמבא וז"ל ולפ"ז י"ל הטעם דאינו מחויב לעשות ספק מצוה גם אם נאמר דספק מצוה יש עליו עכ"פ דין מצוה בספק ונימא דלא הצריכתא תורה ודאי דוקא וכו' ע"ש (כאן הרב זעמבא דחה סברתו הראשונה שהתורה לא מחייבת אותנו לעשת מעשה ספיקאית והביא שתי ראיות נגד סברא זו מספק אבידה ומטומטום בפסח ע"ש) וא"כ נהי דכשיעשה מצוה בספק לגבי קיום המצוה יהיה ספק שמא קיים וקודם שעשה הרי היה ודאי שלא קיים אבל זהו רק לגבי ענין קיום המצוה אבל כשדנין לגבי חיובא דגברא הרי עדיין גם אחר העשיה נשאר בר חיוב דהרי אמרינן להיפך דספיקא דאורייתא לחומרא ולא נפטר עדיין מחיובו ולכן י"ל דפטור לגמרי מעשיה כזו דכל עשיה שאין בה פטור לחוב גברא אינו מחויב בעשיה כלל עכ"ל ע"ש [פירוש דבריו – שהתורה לא מחייבת אותנו לעשות איזה

מעשה שאינה מסלקת מאיתנו החיוב לעשות אותו מעשה, וכאן אפילו אחרי העשיה עדיין הוא מחוייב לעשותו].

ובאלו הסברות הסביר הרב זעמבא שיטת הפמ"ג ולכן בנ"ד בדין תכלת סובר שאין אנו מחוייבים להטיל תכלת מסופקת בבגדינו אבל אע"פ שהוא הוציא סברא זה מהפמ"ג עדיין באותו דין דבהמ"ז הוא חולק על הפמ"ג והוא סובר שיש לו לברך אותו ברכה שהוא יודע והסביר את זה כך :

(1) שאם להסבר הראשון שהתורה אינה מייבת אותנו לעשות מצוה ספקאית זהו שייך רק בספק בחפצא של מצוה כגון בספק מצה או בספק שופר וכדומה אבל בספק לגבי הגברא פשיטא דגם ספק מצוה הוי מצוה וכמו שמצינו בכמה מקומות כמו בטומטום וכאן בבהמ"ז אותו ברכה בודאי הוא חלק ממצות ברכת המזון ואינה אלא ספק בהגברא אם יצא בזה אם לאו וא"כ אפילו אם נאמר שאינו מחוייב לעשות מצוה ספקאית אעפ"כ אין לומר סברא זו כאן וה"ה מחוייב לברך מספק.

(2) ולפי ההסבר השני ג"כ דאינו מחוייב לעשות מעשה מצוה שאינה מסלקו מהחיוב האריך הרב זעמבא להוכיח שאם בירך אותו ברכה שהוא יודע אף אם הפסיק בינתיים שאינו צריך לברך עוד אותה ברכה שכבר בירך כי אם השתים הנשארות וא"כ הא סילק עצמו מחיובו באותה ברכה ויש לו לברך מספק.

ובזה הרב זעמבא מחדש חידוש נפלא שהמקור לסברא זו דלא אמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא במקום שהספק נשאר אחרי העשיה הוא מהפמ"ג בדין ברכת המזון והרב זעמבא מסכים לדעה זו אלא שבאותו הלכה שבו חידש הפמ"ג הסברא הזו חולק עליו הרב זעמבא והוא סובר ששם אין שייך אותו סברא ! אבל עכ"פ בזה תירץ הרב זעמבא קושיית האדמו"ר מראדזין על הפמ"ג מהר"ן דהא שם בלולב בה"ש אע"פ שהספק נשאר אחרי המעשה עכ"פ סילק עצמו מחיובו במעשה זו דהא בודאי אינו צריך עוד להשתדל לקיים מצות לולב שעדיין בה"ש הוא.

פרק ו

הטור באו"ח סימן ל"ב כתב שצריך לכתוב תפילין ביד ימינו וב"י הביא מקור לדין זה מהסה"ת שלמד מדאמרינן בסוף פרק הקומץ ל"ז ע"א וקשרתם

וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין ואפילו בדיעבד פסול מדאמרינן בשבת ק"ג ע"א הכותב בין בימינו בין בשמאלו וכו' ופריך הא אין דרך כתיבה בשמאל ומשני בשולט בשתי ידיו דאין לומר דדוקא בשבת דגמרינן ממשכן אינו מועיל כלאחר יד אבל בעלמא כשר ע"ש ובסוף דבריו הביא הב"י שהרא"ש והסמ"ג והטור ג"כ הזכירו דין זה דצריך לכתוב בימין אלא שלא כתבו שבדיעבד פסול ובהגהות מיימוניות פ"ב כתב בשם הסמ"ק שבדיעבד פסול וכן פסק הב"ח ע"ש.

ובשו"ע או"ח סי' ל"ב ס"ה כתב המחבר וז"ל צריך שיכתוב בימינו אפילו אם הוא שולט בשתי ידיו ואם כתב בשמאל פסול אם אפשר למצוא אחרים כתובים בימין עכ"ל ומשמע מהחבר שאם אין לו אלא אותם הכתובים בשמאל שחייב להניחם מספק וכן פירש הגר"א בדעת המחבר וז"ל משום דבסה"ת נסתפק בדבר דאפשר דבשבת שאני דמלאכת מחשבת בעינן כמ"ש בי"ט י"ג ע"ב ושאר פוסקים לא הזכירו עכ"ל ע"ש ומשמע מהגר"א דמשום ספיקא מחויב להניח תפילין כאלו דספק הוא אם הם כשרים אם לאו ולכאורה היינו ממש כמו ספיקא דידן בענין תכלת שאע"פ שאחרי העשיה עדיין מסופק הוא והספק נשאר אעפ"כ מחויב מספק לעשות המעשה!

וכן הבית שמואל באה"ע קכ"ג ס"ק ד' פירש דדעת המחבר הוא משום ספיקא לחומרא דספק הוא אם התפילין כשרים רק שאין לברך עליהם דזהו ספיקא בדרבנן והמחצית השקל שם באו"ח ג"כ פירש הכי בדעת המחבר דמשום ספק הוא מחויב להניחם אבל אעפ"כ אין זה קשה על הפמ"ג דהא הלבוש (וכן משמע מהערוך השלחן שפירש כן) פירש דדעת המחבר הוא שהוא מחויב ללבשם לא משום ספיקא אלא משום שדרשת חז"ל של וקשרתם וכתבתם אינה אלא אסמכתא בעלמא ולכן הוא חייב ללבוש התפילין שהם כשרים בדיעבד מה"ת וגם מברך עליהם דכשרים הם וא"כ אין להביא ראיה מהמחבר נגד הפמ"ג די"ל שאם באמת זה היתה ספק לא היינו מחייבים אותו לעשותו שהספק נשאר אפילו אחרי הנחת התפילין האלו ורק משום דכאן באמת התפילין כשרים הם לכן כתב המחבר דחייב להניחם במקום שאין לו אחרים (וכן הסביר הרב זעמבא לדעת הפמ"ג וכן משמע מהפמ"ג עצמו שם).

אבל עכ"פ יש להביא ראייה מכאן שנוסף לכל הפוסקים שהבאנו לעיל שגם הגר"א והבית שמואל והמחצית השקל חולקים על סברת הפמ"ג והם סוברים דאמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא אפילו במקום שהספק נשאר אחרי המעשה דהא כן כתבו להדיא בענין תפילין וכהנ"ל.

פרק ז

נסכם כאן עיקרי הפרקים שכתבנו בס"ד:

- א. דעת המג"א שיש מחלוקת אם ג' ברכות של בהמ"ז מעכבין זא"ז אם לאו דלדעת הרי"ף מעכבות ולדעת הרמב"ן אין מעכבות ולכן מי שאינו יודע כי אם ברכה אחת לא יברך אותו ברכה שהוא יודע דספק הוא.
- ב. דעת הפמ"ג דלא אמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא במקום שהספק נשאר אחרי מעשה תיקון במקום שיש חשש איסור ודעת רוב האחרונים דאמרינן ספיקא לחומרא בני"ד.
- ג. דעת הר"ן דאמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא בלולב בה"ש אע"פ שהספק נשאר אחרי המעשה ודעת החוות דעת דאמרינן ספיקא לחומרא אפילו במקום שיש חשש איסור דרבנן אבל לא כשיש חשש איסור דאורייתא.
- ד. תשובה לענ"ד לדעת הפמ"ג על קושיית האדמ"ר מראדזין מר"ן ששם בלולב חייב ליטלו בה"ש משום דאיתחזק איסורא.
- ה. שתי סברות של הרב מנחם זעמבא להסביר שיטת הפמ"ג: א) משום דלא חייבה תורה לעשות מעשה ספקאית; ב) שיש חיוב בכל מעשה מצוה לסלק עצמו מן החיוב, וכאן הרי הוא עדיין מחוייב בהמצוה, ודעת הרב זעמבא שהוא מסכים לשיטת הפמ"ג אבל בדין ברכת המזון הוא חולק אתו וסובר שיש לו לברך אותה ברכה שהוא יודע.
- ו. שיטת הגר"א והב"ש והמחצית השקל בדעת המחבר בענין תפילין הנכתבים ביד שמאל שמחוייב להניחם משום ספיקא לחומרא אע"פ שהספק נשאר אחרי התיקון ודעת הלבוש והפמ"ג ששם אינה משום ספק אלא משום דכשרים בדיעבד שוקשרתם וכתבתם אינה אלא אסמכתא בעלמא.